

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

*Тұлғаның танымдық іс-әрекетнің
сипаттамасы*

Орындағандар: Абдуали А,
Алпысбай.А, Асембай.Б,
Сәрсенбай.Б, Кемелхан.А

Жоспары

1. Зейін

2. Түйсік

3. Қиял

4. Ес

5. Ойлау

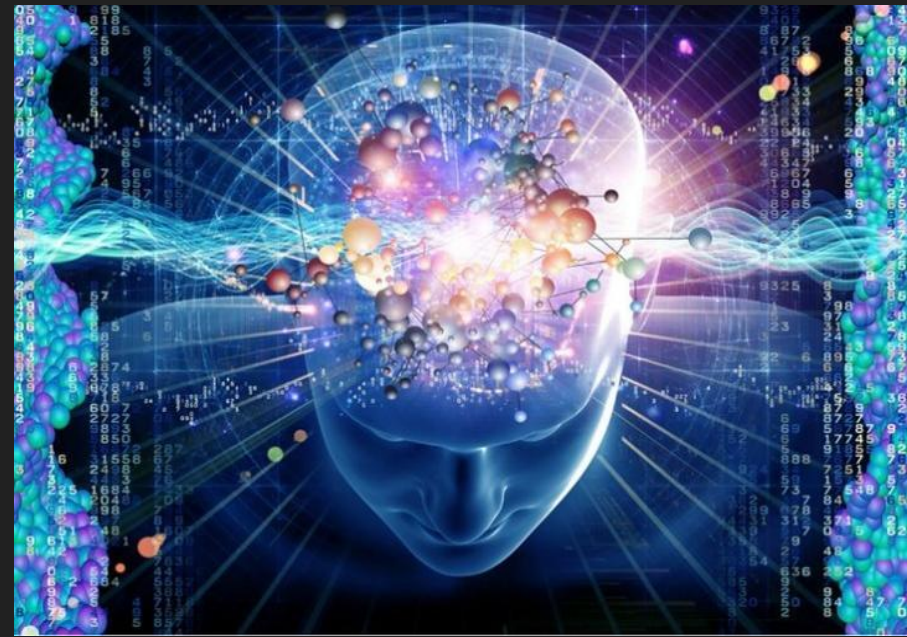
Зейін

Зейіннің физиологиялық негізі.

Зейіннің физиологиялық негізін академик Павлов нерв процессінің өзара индукция заңына байланысты түсіндіреді. Егер ми қабығының бір алабында қозу процесі пайда болса, соған байланысты қалған алабтарда тежелу пайда болады. Зейін пайда болу үшін Борлау деп аталатын рефлексстің мәні зор. Ол қошаған ортаның қандай да болмасын өзгеруіне органиканың туа біткен реакциясы.

Ырықты зейін деп
– адамның белгілі
мақсатпен сапалы
түрде күш жігер
жұмсап, керекті
объектіге назар
аударуын
айтамыз. Ырықты
зейін тек адамға
ғана тән.

Ырықсыз зейін деп – адам мақсат қоймай-ақ әсер еткен құбылыстарға назар аударуын айтамыз. Ырықсыз зейіннің пайда болуына объективті және субъективті факторлар әсер етеді.

Объективті факторға жататындар:

- 1)Күшті әсер еткен тітіркендіргіш.
- 2)Жай нәрсенің әсер етуі.
- 3)Әсер етуші тітіркендіргіштердің қайшы келуі.
- 4)Өзіміз көріп жүрген заттардың дағдыдан тыс өзгеруі.

Субъективті факторлар:

- 1)Адамның ішкі зезіміне, түсіндіруге байланысты.
- 2)Сыртқы тітіркендіргіштердің организмнің ішкі талаптарына сай келуі.
- 3)Адам бір нәрсені күтіп тұрса, онда назар аударады.

Үйреншікті зейін деп –
басында ырықты болып,
кейін әркімге табиғи сіңісіп
кеткен іс-әрекетке зейіннің
аударылуы.

Зейіннің қасиеттері.

1) Зейіннің тұрақтылығы, оның бір объектіге ұзақ уақыт сақталуын көрсетеді.

2) Зейіннің алаң болушылығы. Ол зейіннің ауытқуынан көрініс береді.

3) Зейіннің аударылуы деп – бір объектіден екінші объектіге назар көшіруді айтамыз. Зейін аударылуы ауытқудан айырмашылығы оның саналы түрде болуында.

4) Зейіннің бөлінуі адамның кез келген іс-әрекет үстінде бірнеше объектіге бір мезгілде зейін аудара алатындығы.

5) Зейіннің көлемі деп – оның бір уақыт ішінде қамтитын объектілер санын айтамыз. Зейіннің көлемі танистоскоп деп аталады. Прибор арқылы анықтауға болады. Танис – тез, скопио – көру деген мағынаны білдіреді.

Мағыналық есте қалдыру ойлау үрдісімен тікелей байланысты, мағыналық есте қалдыру, материалдың мазмұнын түсінуге, оның бөліктерінің арасында болатын логикалық байланыстарды саналы пайымдауға негізделеді.

Мағыналық есте қалдыруға көмектесетін тәсілдерінің бірі – **материалды мағыналық топтау**. Мағыналық топтау дегеніміз материалды бөліктерге бөлшектеу, әрбір бөлімдегі басты, маңыздыларын бөліп көрсету.

Мағыналық есте қалдырудың **негізгі шарты-түсіну**.

©ТҮЙСІК – сыртқы дүние

заттары мен
құбылыстарының жеке
қасиеттерінің, сезім
мүшелеріне тікелей әсер
етуінен пайда болған
мидағы бейнелер.

физиологиялық тұрғыдан келесі әрекет-қимылдарды іске асырады:

Бейнелейді;

- ❖ Заттар мен құбылыстардың негізгі сырттай белгілерін;
- ❖ Ішкі ағзалардың қалпын.
- ❖ Тітіркенуді қабылдаушы қызметін;
- ❖ Өткізуші орталыққа ұмтылған жүйке жолдарының қимылын;
- ❖ Талдағыштардың орталық ми қабығы бөліктеріндегі әрекетін.

□ Түйсіктің физиологиялық негіздері күрделі комплекстерден тұрады. Оны И. П. Павлов **анализатор** дейді.

Әр анализатор 3 бөліктен тұрады.

1. ПЕРИФЕРИЯЛЫҚ – сезім мүшелері
(рецепторлар)

2. ӨТКІЗГІШ БӨЛІМ – рецепторларды тиісті орталықтармен
байланыстырып отыратын афференттік және эфференттік
жолдар.

3. МИДАҒЫ ТҮРЛІ ЖҮЙКЕ ОРТАЛЫҚТАР.

Анализатордың орталық бөліктері:

- көру;

○○○○○○○○ – тері;

⊙⊙⊙⊙ – иіс, дәм;

- ҚОЗҒАЛЫС.

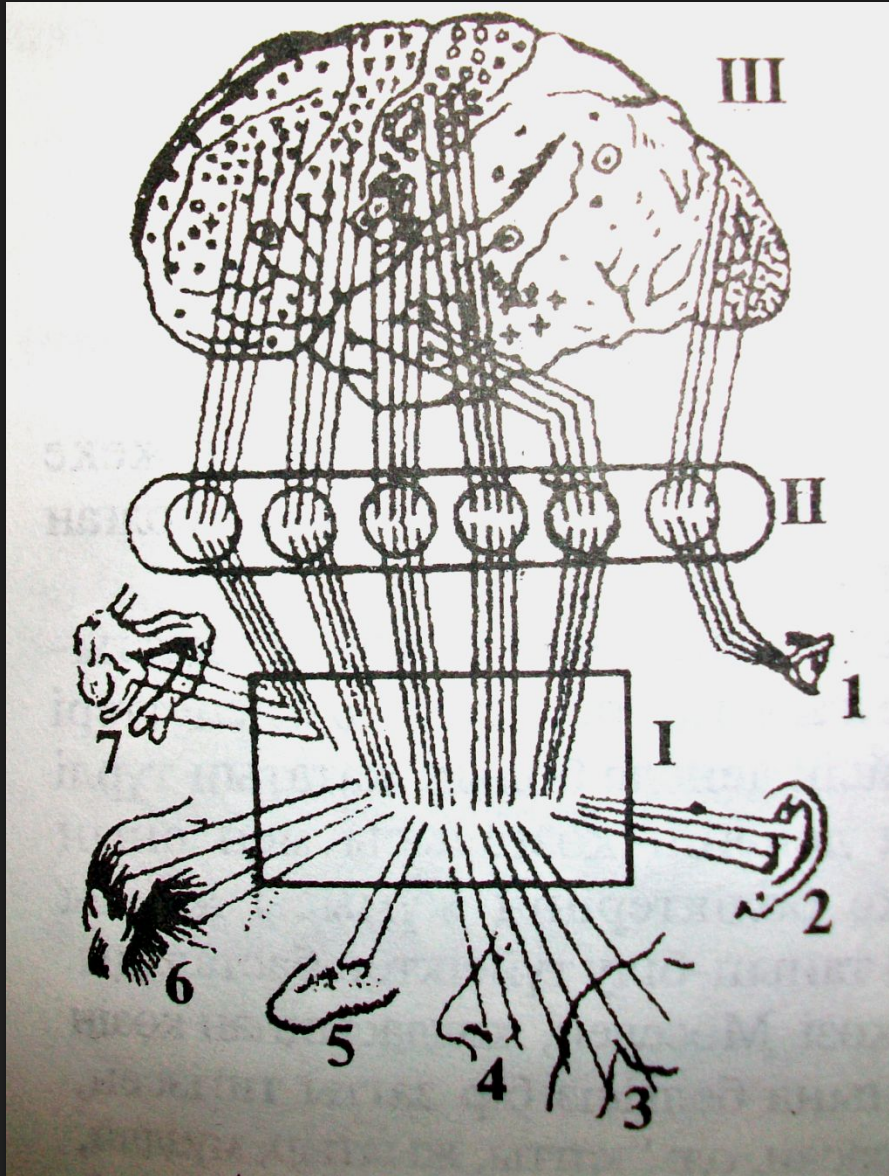
Анализатордың шеткі бөлігі:

1-көз; 2- құлақ; 3- тері; 4- иіс

мүшесі; 5- дәм мүшесі;

6- бұлшық еттер мен сіңірлер;

7- ішкі органдар рецепторы.

□ Генетикалық жіктемені ағылшын неврологы Х. Хэд салған.

1. Пропатикалық оған органикалық түйсіктер

(қарны ашу, шөлдеу т.с.с.)

2 . Эпикритикалық оған адамның негізгі түйсіктері жатады.

□ Б. М. Теплов түйсіктерді 2 топқа:

1.Экстрорецепторлар.

2. Интероцепторлар.

Ал пропреоцепторларды ішкі түйсіктер деп санады.

Түйсіктің заңдылықтар ы

Сезгіштік және
табалдырық
абсолюттік
айырма

Адаптация –
біртіндеп
бейімделу

Сенсибилизация-
сезгіштіктің артуы

Синестезия- сүйсіктердің
қосарлана жүруі

Бір ізді образдар-
аз уақытқы болса
да түйсіктің өз күйінде қалуы

Түйсіктің түрлері

Экстрорецепторлар (сыртқы анализатор рецепторлары)	Көру, есту, иіс, дәм сезу, температуралық, тактильді.
Интерорецепторлар (Ішкі процестерге байланысты)	Ауыстыру, Теңдікті сезіну Жылдамдық байқау
Пропреорецепторлар (дененің кңістіктегі қалпы жөніндегі ақпараттармен қамтамасыз етеді)	Бұлшық ет, қозғалыстық

- Біздің көзімізге электромагнит толқындарының әсер етуінің нәтижесінде пайда болады

- Пассив сипай сезу
- тері түйсігі
- түгелдей кіреді
- Актив сипай сезу
- Түйсігінің рецепторлары
- қолында орналасқан

- Есту мүшесін тітіркендіретін ауа бөлшектерінің тербелістері – дыбыс толқындары

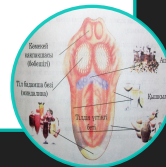
сурет. Құлақтың құрылымы
1 – сыртқы лабиринт; 2 – сыртқы лабиринт;
3 – дыбыл жерігігі; 4 – дыбыл жерігігі;
5 – құлақ аяғы;
6 – есту түсіктері;
7 – есту түсіктері

- Мұрын кеңсірігіндегі кілегей қабықтың клеткаларына түрлі химиялық заттардың әсер етуі нәтижесінде иіс түйсіктері пайда болады.

94 сурет. Мұрынның құрылымы
1 – мұрынның кілегей қабығы;
2 – иіс сезу бөлігі;
3 – мұрынның кілегей қабығы;
4 – мұрынның кілегей қабығы;
5 – мұрынның кілегей қабығы

- Дәм тіліміздегі дәм бүршіктері. Оны тітіркендіретін белгілі дәмі бар, суға ерігіш түрлі химиялық заттар.

- Тең басу түйсіктері.
- Вибрациялық түйсіктер

Қиял — сыртқы дүние заттары мен құбылыстарының субъективтік образдарын қайтадан жаңартып, өндеп, бейнелеуде көрінетін, тек адамға ғана тән психикалық процесс: «...барлық жан қуаттарын (рухани күштерді) тек қиял ғана өзіндік сақталатын сөзімдік заттарды модельдендіре алады» (әл-Фараби). Адамда қиял пайда болған кезде ми қабығында бұрын жасалған уақытша байланыстар түрлі комбинацияларға туседі де, жаңа нәрселердің бейнесі туып отырады. Уақытша байланыстарды қайта жасап, өндеу процесінде екінші сигнал жүйесі шешуші рөл атқарады. Адамдардың қиялына тән кейбір ерекшеліктерді төмендегіше топтастыруға болады

Ес— адамның бұрын көрген, естіген, білген нәрселері мен бейнелерін ойында ұзақ уақыт сақтап, қажет кезінде қайта жаңғырту қабілеті, жүйке жүйесінің негізгі қызметтерінің бірі. Адамның есте сақтау қабілеті үнемі дамып, жетіліп отырады.

Ертедегі грек философы Аристотель әр түрлі нәрселер мен бейнелердің есте әсерлену (яғни сақталу) сипаттарын үш топқа бөледі:

Ойлау— объективті шындықты белсенді бейнелеудің жоғарғы формасы, дүниені тану мен игерудің жоғарғы сатысы, тұлғаның танымдық әрекеті. Ойлау формалары мен құрылымдарында адамзаттың бүкіл танымдық және тарихи-әлеуметтік тәжірибесі, материалдық және рухани мәдениеті дамуының басты нәтижелері қорытылып, бекемделген. Сыртқы дүниені толық тануға түйсік, қабылдау, елестер жеткіліксіз болады. Біз тікелей біле алмайтын заттар мен құбылыстарды тек ойлау арқылы ғана білеміз. Түйсік, қабылдау процестерінде сыртқы дүниенің заттары мен құбылыстары жайлы қарапайым қорытындылар жасалады.

Бірақ қарапайым қорытындылар сыртқы дүние заттары мен құбылыстарының ішкі құрылысын, оның қажетті қатынастары мен байланыстарын толықтай ашып бере алмайды. Адамның ой-әрекеті әсіресе түрлі мәселелерді бір-біріне жанастыра отырып шешуде өте жақсы көрінеді

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қ.Б. Жарықбаев. “Психология негіздері” –Алматы,2005.
2. С. Бап –Баба. “Психология”-Алматы, 2005.
3. К.С. Жумасова “ Психология” – Алматы.
4. Р.С. Немов ,Психолгия: Учеб. Для студ. Высш. Пед. Заведений: В3 кн.